

УДК. 316.334

Гендерна складова політичного дискурсу: проблеми паритетності в передвиборчих програмних документах

Наталія Дзюба,
науковий співробітник
Державного інституту
сімейної та молодіжної політики

(Рецензент:
д. соціол. н. О. Вишняк)

Статтю присвячено дослідженню однієї з актуальних проблем соціології - гендерних аспектів політичного дискурсу. Здійснюючи аналіз передвиборчих програмних документів кандидатів на пост Президента України 2004 р. та 2010 р. з метою визначення гендерної складової, автор аналізує деклароване політиками ставлення до проблеми подолання гендерної дискримінації, наявність якої у сфері політики відмічають дослідники.

Ключові слова: гендерно чутливий, гендерно нечутливий, гендерна нерівність, патерналістські орієнтації.

Article deals with research one of the actual problems of sociology - gender political discourse. Through analysis of pre-election policy documents of the candidates for President of Ukraine in 2004 and 2010 to determine the gender component, the author analyzes the declared policies of relevance to the problem of overcoming, whose presence in policy researchers noted.

Keywords: gender-sensitive, gender-insensitive, gender inequality, paternalistic orientation

Статья посвящена исследованию одной из актуальных проблем социологии - гендерных аспектов политического дискурса. Проводя анализ предвыборных программных документов кандидатов на пост Президента Украины в 2004 г. и 2010 г. с целью определения гендерной составляющей, автор анализирует декларируемое политиками отношение к проблеме преодоления гендерной дискриминации, наличие которой в сфере политики отмечают исследователи.

Ключевые слова: гендерно чувствительный, гендерно нечувствительный, гендерное неравенство, патерналистские ориентации

Дослідження останнього часу, що проводились різними дослідницькими установами (Центр Разумкова, Національний інститут стратегічних досліджень, Інститут соціології Національної Академії наук України), фіксували домінантне незадоволення станом справ у царині забезпечення рівних прав та можливостей чоловіків та жінок на рівні свідомості як чоловіків, так і жінок: кожний другий українець стверджує, що в українському суспільстві існує гендерна нерівність [1, с. 32]. Дискримінація за ознакою статі в першу чергу сприймається як відсутність реалізації в повній мірі прав та можливостей жінок у порівнянні з чоловіками. Утиски прав саме жінок стверджують більше 60% українців, тоді як про утиски прав чоловіків – тільки 6% [1, с. 33]. Гендерні проблеми виникають в усіх сферах життєдіяльності людини – в приватній сфері, при працевлаштуванні та в процесі трудової діяльності, в соціальній та політичній сферах, і в більшій мірі вони стосуються жінок.

Основні поняття та методологічні підходи до дослідження гендерного аспекту суспільних відносин виникли на початку двадцятого століття, коли Р. Столлер ввів у науковий обіг поняття гендеру. Сьогодні перспективною вважається теорія конструювання гендеру, основні положення якої визначаються в роботах К. Уеста, Д. Зіммермана, П. Бергера, Т. Лукмана, І. Гофмана.

Проблеми гендерної ідентифікації та диференціації активно розробляються такими вченими як О. Вороніна, Е. Здравомислова, А. Темкіна, М. Малишева, З. Хоткіна. Гендерна асиметрія притаманна всім пострадянським суспільствам без виключення. Проблемами дискримінації – коло питань таких українських та російських вчених як О. Вороніна, Г. Сілласте, Н. Шведова, Т. Говорун, Т. Булавіна, С. Жеребкін, І. Жеребкіна, О. Іващенко, О. Кікінежді, Т. Кліменкова, Д. Коновалова, Н. Лавриненко, Н. Рімашевська та ін.

Приналежність статі твориться та відтворюється в повсякденній взаємодії. У певному суспільстві чоловічі та жіночі норми визначені досить чітко. Але в процесі взаємодії у соціальному просторі реалізація певної соціальної норми може не відповідати гендерному статусу (незалежно від біологічної статі). До того ж постійна трансформація (уточнення та корекція) гендерних стереотипів, норм відбувається завдяки такому відтворенню гендера в повсякденному житті, а також завдяки певній динамічності всього соціального. „Сьогодні нема нічого менш надійного, ніж стать. Принцип невизначеності розповсюджується на статеві відносини як і на відносини політичні й економічні” [2, с. 30].

Гендерний порядок створений в тій мірі, в якій він створений та конститутований культурним та історичним (традиційним) дискурсом.

Разом з тим гендерний порядок знаходиться в процесі творення в повсякденній взаємодії акторів, що діють, домовляються, протистоять один одному.

Залишений у спадок від СРСР гендерний порядок можна класифікувати як „державний патерналізм” заснований на формальній нормі рівності статей та прихованою дискримінацією жінок. А власне в політичній сфері – як імітаційну політику гендерної рівності, яка будувалась на поєднанні прихованої маргінальності жінок та їх демонстративній псевдополітичній активності. Орієнтація на демократичні цінності, проголошена з набуттям незалежності України, дала поштовх перетворенням у сфері взаємовідносин чоловіків та жінок. Україна, обравши демократичний шлях розвитку, спрямовує свою законодавчу й державну діяльність на створення рівних гендерних відносин в усіх сферах життя.

Але поширена в Україні (і як спадок СРСР, і як ідеологія національних політичних сил) практика „жіночого як іншого” [3, с. 30], жінки як об’єкта взаємодії (не суб’єкта) знімає гостроту питання співвідношення чоловічого та жіночого. Звідси і відсутність гостроти потреби відстоювати свої права жінкам. На цьому тлі українці обережно ставляться до рухів жінок за свою незалежність – феміністський рух не знайшов підтримки на теренах України. Тому будь-яка артикуляція на необхідності відстоювати права рівності жінок не знаходить значної підтримки серед українців.

Незважаючи на декларативний характер передвиборчих програм політиків та політичних партій (блоків партій), вони залишаються одним із основних інструментів їх діалогу, комунікації з виборцями. Дослідження провідних західних спеціалістів у сфері виборчої програматики Р. Гофферберта, Г.-Д. Клінгеманна та А. Фолькенс відмічали, що передвиборчі програми партій становлять важливу сполучну ланку у тому ланцюзі, який пов’язує бажання та запити виборців з діяльністю владних структур. Декларовані в програмних документах пріоритетні цілі та задачі майбутньої діяльності після отримання владних повноважень, майбутні напрямки розвитку суспільства є своєрідною відповіддю на очікування виборців. В цьому контексті присутність або відсутність гендерної проблематики в програмних документах має відображати ставлення електорату до гендерних проблем.

Метою статті є дослідження гендерних аспектів політичного дискурсу в Україні через аналіз актуальності проблеми гендерної рівності в передвиборчих програмах українських політиків.

Проведено аналіз наявності гендерної проблематики у програмах кандидатів на пост Президента України 2004 р. та 2010 р. (програми кандидатів викладені на сайті Центральної виборчої комісії) методом якісного аналізу текстів. Завданнями даного дослідження є:

- Оцінка гендерної чутливості програмних документів кандидатів у Президенти України;

Наталія Дзюба

- Аналіз структури та змісту гендерної та „жіночої” у програмних документах;

- Дослідження факторів присутності чи відсутності гендерної проблематики у програмах кандидатів на пост Президента України.

Аналіз передвиборчих програмних документів кандидатів на пост Президента України (2004, 2010), виявив несприйняття політиками проблем гендерної нерівності як завдань для вирішення. Артикуляція проблематики гендерної нерівності не характерна для політичного дискурсу України.

Хоча в суспільній свідомості українців помітні певні зрушення в бік побудови паритетних відносин між чоловіками та жінками, особливо в приватній та, меншою мірою, в соціальній сфері, задача вирішення гендерних проблем не стоїть так гостро як проблеми реформування економіки, виплати пенсій, тощо. Якщо патріархальне сприйняття місця та ролі чоловіка та жінки поступово трансформуються в сферах, політичний простір залишається скоріше „чоловічим”. В той же час більшість українців на декларативному рівні підтверджує необхідність подолання гендерної нерівності, а на рівні практичному (у себе в родині) загалом сприймає прояви гендерної нерівності як природні, без необхідності щось змінювати.

З метою гендерного аналізу передвиборчих програм кандидатів на пост Президента України 2004 р. та 2010 р., проаналізуємо ці програмні документи з точки зору присутності гендерної проблематики. Умовно можна виділити три варіанти:

- гендерно нечутливі передвиборчі програми;
- програми з, умовно кажучи, „жіночою проблематикою”, в яких положення жінок розглядається з точки зору демографічних задач, а тому увага в них акцентована на проблемах материнства та дитинства;
- передвиборчі програми гендерно чутливі в тій чи іншій мірі, в яких питання гендерної нерівності, необхідності подолання дискримінації за ознакою статі, захисту прав жінок висвітлюються тим чи іншим чином.

Гендерно нечутливі передвиборчі програми. Отже, гендерно нечутливі передвиборчі програми кандидатів на пост Президента 2004 р. – найбільша група програмних документів. Передвиборчі програми Б. Бойка, М. Бродського, Д. Корчинського, І. Душина, С. Комісаренка, В. Кривобокова, О. Омельченка можна характеризувати як гендерно нечутливі. Ці кандидати обійшли своєю увагою не тільки проблему рівних прав та можливостей чоловіків та жінок, але й не виділяли як проблемне та таке, що потребує соціальної підтримки та визнання, коло питань, що пов’язане з материнством. Орієнтація на підтримку сім’ї, сімейних цінностей, як основу держави, також опинились поза увагою цих політиків. До цієї ж групи програмних документів належать і передвиборчі програми Р. Козака та В. Нечипорука, хоча одноразові згадування проблеми підтримки сім’ї є у Р. Козака та намір фінансової допомоги (виплати матерям) задекларований

В. Нечипоруком. Але одноразовість таких згадувань скоріше говорить про випадковість звернень до жіночої проблематики, а не системне та цілісне бачення паритетних взаємовідносин чоловіка та жінки в суспільстві.

Передвиборча програматика 2010 р. щодо гендерної проблематики суттєво не відрізнялась від програматики 2004 р. Гендерно нечутливі передвиборчі програми кандидатів на пост Президента 2004 р. – так само найбільша група програмних документів. Передвиборчі програми І. Богословської, М. Бродського, А. Гриценка, Ю. Костенка, О. Пабата, В. Противсіха, С. Ратушняка, О. Рябоконя, П. Симоненка, Л. Супрун, О. Тягнибока та А. Яценюка – гендерно нечутливі. В передвиборчих програмах цих кандидатів немає жодних згадувань щодо намірів підтримки жінки, опосередкованої декларації опіки материнства, дитинства та сім'ї, не говорячи про артикуляцію гендерної проблематики.

Програми з „жіночою проблематикою”. Наступну групу передвиборчих програм запропонували ті кандидати на пост Президента України, що відмовились від розвитку ідей гендерної рівності і зробили акцент на гасла захисту материнства і дитинства, підтримки сім'ї та сімейних цінностей.

Так, в 2004 р. найбільшу артикуляцію на „жіночій проблематиці” продемонстрував В. Ющенко: в його передвиборчій програмі шостий розділ „Захистити цінність сім'ї, повагу до батьків і права дітей” [4] піднімає коло проблем, що пов'язані з материнством і дитинством у розрізі демографічної проблематики: „Зламати тенденцію скорочення чисельності населення України. Збільшити мінімум у 10 разів грошову допомогу матері при народженні дитини. Відмова матері від професійної діяльності на користь виховання дитини має знайти належне визнання у суспільстві. Гарантувати якісну і безкоштовну медичну допомогу жінкам при народженні дитини”.

Олександр Базилко так висловлює своє відношення до жінки-матері: „Повернення слов'янських традицій у сім'ї. Материнство – важка праця, що вимагає гідної винагороди. Сім'я, старі і діти – головний адресат соціальної допомоги” [5]. Анатолій Кінах також висловлював наміри щодо опіки сім'ї: „Необхідно послідовно підтримувати сім'ю, як першооснову людського суспільства. Виховання дітей поза сім'єю нічим не виправдано” [6]. Петро Симоненко теж пропонує „забезпечити державну підтримку сім'ї і материнства”.

До групи передвиборчих програм 2004 р., що не піднімають гендерних проблем, проблем рівності жінок та чоловіків, а акцентують увагу лише на проблемах материнства та дитинства з точки зору вирішення демографічних задач, також можна віднести передвиборчі програми Ю. Збігнєва, І. Душина, О. Мороза, М. Рогожинського, А. Чорновола.

Згадувані вище програмні документи з так званою „жіночою проблематикою” умовно об'єднані в групу: артикуляція на проблемах материнства та дитинства в них різна. Так, тільки в двох передвиборчих

програмах В. Ющенко та М. Грабара наміри щодо вирішення проблем, пов'язаних з материнством, винесені в окремі розділи. В деяких програмних документах присутня тільки одноразова артикуляція на проблемах материнства та дитинства. Але всі передвиборчі програми цієї групи тяжіють до патерналістського ставлення до жінки. В такому контексті жінка стає об'єктом опіки, турботи. Гендерний порядок, що склався за часів Радянського Союзу, який базувався на формальній нормі рівності чоловіків та жінок і прихованій дискримінації останніх, передбачав опікування проблемами жінок. Такий порядок класифікується як „державний патерналізм”.

Обмежуючись проголошенням турботи про жінок-матерів, збереженням сім'ї та сімейних цінностей, необхідністю соціальної підтримки як в забезпеченні соціального середовища (підтримка здоров'я, необхідна інфраструктура, тощо) так і матеріальної підтримки (державні виплати при народженні дитини, на утримання дитини тощо), програмні документи цієї групи жодним чином не опікуються проблемами, що виникають у працюючих матерів у зв'язку з народженням та вихованням дітей, чи компенсують запропоновані заходи ті втрати, що обов'язково несуть, наприклад, жінки, що переривають кар'єру у зв'язку з народженням дитини. В той же час в жодному програмному документі не згадуються проблеми, що виникають у чоловіків із народженням дитини в сім'ї.

Групу передвиборчих програм, запропонованих кандидатами на пост Президента України в 2010 р., що обійшли увагою ідеї гендерної рівності і зробили акцент на патерналістські гасла захисту материнства і дитинства, склали програмні документи В. Литвина, О. Мороза, В. Ющенко, та В. Януковича.

Так, В. Литвин в передвиборчій програмі 2010 р. декларує наміри „встановлення для жінок-матерів гнучкого режиму зайнятості (за бажанням)” та „подолання диспропорцій по пенсійному забезпеченню чоловіків та жінок” [7].

Сергій Тігіпко в свою чергу опікується поліпшенням умов для материнства та дитинства: „Я радикально поліпшу умови для материнства і дитинства. Демографічна політика держави повинна підпорядковуватись інтересам конкретної сім'ї” [8].

У передвиборчій програмі Ю. Тимошенко увага зосереджена на проблемах підтримки сім'ї (2000 грн. на місяць), де є інваліди.

Віктор Ющенко декларує в передвиборчій програмі 2010 р.: „Захист материнства і дитинства буде продовжений. Для матерів, діти яких відвідують дошкільні заклади й навчаються у молодших класах, робочий день буде скорочений на 1 годину з збереженням заробітної плати” [9]. Якщо в передвиборчій програмі В. Ющенко 2004 р. коло питань, пов'язаних з материнством, дитинством та підтримкою сім'ї було презентоване структурно (як окремий розділ), так і об'ємно (питання, пов'язані з материнством – така опосередкована підтримка жінки –

складала чверть розділу), то в передвиборчій програмі редакції 2010 року проблеми жінок відійшли на другий план за рахунок проблем, пов'язаних з розміром і виплатою зарплат і пенсій, що, можливо, виправдане кризовим становищем після 2008 р., подоланням наслідків якого має опікуватись діючий Президент.

Але в той же час не можна не відмітити передвиборчу програму В. Януковича, в якій, у порівнянні з 2004 р., залишилась на тому ж рівні увага до проблем підтримки материнства, дитинства та сім'ї. Масштабні задачі висуває перед собою В. Янукович: „майбутнє народжується в сім'ї... Гарантую системну і довгострокову підтримку української сім'ї. Моя мета п'ятдесят мільйонів громадян України уже в 2020 році. Вже з 2011 року при народженні першої дитини українська сім'я отримає 25 тис. гривень, другої – 50 тис. грн., третьої та кожної наступної дитини – по 100 тис. грн. Гарантую щомісячні соціальні виплати на кожну дитину при досягненні ним 3-річного віку і до 13 років сім'я буде отримувати щомісячно по 250 грн., а з 13 до 18 років – по 500 грн” [10].

Взагалі, патерналістська орієнтація передвиборчих програм таких кандидатів, як О. Мороз, С. Тігіпко, А. Яценюк, не сприймається як цілісна, виважена програма соціально орієнтованої політики можливого президента: акцентуючи увагу на одному блоці соціальних питань, з поля зору цих кандидатів випадають інші.

Гендерно чутливі програми. Остання група передвиборчих програм – передвиборчі програми гендерно чутливі, в яких питання гендерної нерівності, необхідності подолання дискримінації за ознакою статі, захисту прав жінок артикулюються.

Передвиборчі програми 2004 р. тільки декількох кандидатів на пост Президента України можна назвати гендерно чутливими. Проблема вирівнювання присутності жінок у політиці відмітили тільки чотири кандидати на пост Президента України в 2004 р.:

- Н. Вітренко: „Жінки повинні займати 50% в усіх структурах влади.” [11].
- О. Ржавський: „законодавче забезпечення присутності 30% жінок у всіх виборчих списках” [12].
- В. Янукович: „Забезпечимо розширення участі та керівну роль жінок у державному управлінні” [13].
- М. Грабар: „підвищення ролі жінки у суспільстві, законодавче закріплення нормативу по призначенню та обранню жінок в органи влади” [14].

Також Віктор Янукович у своїй передвиборчій програмі напередодні виборів Президента того ж 2004 р. більш широко окреслив свої завдання: „Зміцнимо сім'ю, забезпечимо реалізацію прав жінок в усіх сферах суспільного життя, опіку жінки-матері, охорону здоров'я та надання середньої освіти кожній дитині, задоволення потреб у жіночих консультаціях, пологових будинках, дитячих поліклініках і садках” [13].

Наталія Дзюба

Микола Грабар виділив розділ: „Заходи з підтримки сім’ї, жіноцтва та дитинства, соціального захисту громадян передбачають: підвищення ролі жінки у суспільстві, законодавче закріплення нормативу по призначенню та обранню жінок в органи влади; розширення державної підтримки народжуваності, багатодітних сімей та одиноких матерів, збільшення розміру державної допомоги на дітей при їх народженні...” [14]. Звертає на себе увагу двоїсте бачення жінки в суспільному житті в програмі М. Грабара: опосередковано декларується гендерна нерівність у політичній сфері й необхідність вирівнювання існуючого положення, і в той же час прослідковується відношення до жінки як до об’єкту опіки, що сприймається не через призму рівних прав чоловіків та жінок, а через відношення до жінки як об’єкту опіки та турботи („жіноче як інше”). І таке сприйняття жінки характерне для українського політичного дискурсу.

Так, загальні декларації необхідності подолання гендерної дискримінації хоча й мали місце в програматиці декількох кандидатів на пост Президента, що дозволяє характеризувати передвиборчі програми Н. Вітренко, М. Грабара, О. Ржавського та В. Януковича як гендерно чутливі. Але епізодичність таких заяв та відсутність пропозицій щодо практичних шляхів її подолання говорить про відсутність серйозного наміру вирішувати такі проблеми, декларативність таких заяв.

Передвиборча програматика 2010 р. характеризувалась ігноруванням проблем рівних можливостей чоловіків та жінок, проблем дискримінації за ознакою статі. Жодний програмний документ кандидатів на пост Президента України вже в 2010 р. не можна назвати гендерно чутливим. Відсутні будь-які варіанти згадувань гендерної проблематики та намірів подолання гендерної нерівності напередодні виборів 2010 р. в передвиборчих програмах кандидатів на пост Президента України в цьому році.

Аналізуючи передвиборчу програматику щодо гендерної складової 2004 р. та 2010 р., слід відмітити, що гендерна риторика, що мала місце в програмних документах кандидатів на пост Президента в 2004 р., повністю зникла в 2010 р. Причин можна виділити декілька.

Варто відмітити, що, жорсткі „зовнішні” критерії (обмеження щодо розміру передвиборчої програми, яка подається) вимагали від кандидатів жорстких критеріїв щодо змістовної складової програмних документів – що саме та як саме слід донести до потенційного виборця. Спроби у 2004 р. ввести в політичний дискурс гендерну проблематику не дали суттєвого ефекту: проблеми гендерної рівності не викликали значної реакції в суспільній свідомості. І це природно з огляду на згадуване вище ставлення до боротьби жінок за свої права, що не підтримується та не сприймається основною частиною населення України. Слід враховувати те, що за результатами досліджень гендерних стереотипів, які проводились в Україні, для більшості українців, як жінок так і чоловіків, гендерна асиметрія, що має місце в Україні, особливо в політичній сфері, не

сприймається як дискримінація за ознакою статі. З огляду на це, для авторів передвиборчих програмних документів не було необхідності декларувати відношення до гендерних проблем як проблем нерівності, можна сказати, було навіть недоцільно піднімати ці питання. Тому, природно, гендерна проблематика вже в передвиборчій програматиці відсутня.

Окремої уваги та потребує окремого аналізу позиція Ю. Тимошенко. В її програмних передвиборчих документах відсутня орієнтація на подолання гендерної асиметрії, вирішення жіночих проблем. Але у створенні власного образу політика, вона підкреслює стереотипно жіночі риси: жіночність, емоційність, жертвовність. І в той же час, як засвідчують електоральні дослідження, жінки більш активно підтримують саме її.

Витіснення гендерної проблематики так званою „жіночою” проблематикою у передвиборчій офіційній програматиці є закономірним з огляду на несприйняття нерівності за ознакою статі більшістю українців як проблемної.

У більшості передвиборчих програм кандидатів на пост Президента України, що піднімають коло питань, пов'язаних з проблемами жінок, орієнтовані по суті на патерналістську політику радянського зразка.

Можна окреслити характер ставлення до жінок і жіночих проблем, що прослідковується у передвиборчих програмах, як патерналістський не яскраво виражений. В такому контексті жінка стає об'єктом опіки, турботи, але опосередковано, через вирішення проблем сім'ї, дитинства.

Якщо для політиків демократично розвинених країн, що стикаються з необхідністю вирішення тих самих проблем жінок – поєднання материнства та роботи, враховують в першу чергу ту обставину, що вирішення таких проблем має враховувати інтереси та потреби чоловіків та жінок, де одне з найголовніших – все ж таки гендерна рівність. То для українських політиків характерне сприйняття материнства та проблем, з якими стикається жінка з народженням дитини, як „неминучого зла”, і на перший план виходить дитина, її потреби та проблеми.

Висновки. Акценти на певних проблемах в програмних документах політичних сил та політиків, як згадувалось вище, певною мірою залежать від соціально-економічної, політичної ситуації, суспільної думки та суспільних настроїв, що склалась у суспільстві у передвиборчий період. Передвиборча програма є відповіддю на очікування виборців. І показовим є той факт, що, серед проблем, що піднімаються, та програмних задач, що декларують політики, гендерна проблематика відсутня. Для передвиборчої програматики кандидатів на пост Президента України 2004 р. та 2010 р. можна виділити такі характерні риси:

- Витіснення так званою „жіночою” проблематикою гендерної проблематики у передвиборчій програматиці.
- Передвиборчі програми українських політиків редакції 2004-2010 рр. практично в більшості залишаються гендерно нечутливими, або ж такими,

що акцентують увагу на „жіночій” проблематиці, уникаючи проблем нерівності чоловіків та жінок.

- Більшість передвиборчих програм кандидатів на посаду Президента, що піднімають коло питань, пов’язаних з проблемами сім’ї, материнства та дитинства, використовують патерналістську риторичку.

Не декларована в програмних документах політичними партіями/політиками орієнтація на вирішення гендерної проблеми дає можливість стверджувати, що політики орієнтуються на збереження існуючого стану: збереження традиційних консервативних позицій чоловіків та жінок.

Гендерна проблематика як реалізація інтересів жінок впливає на загальне соціальне благополуччя і означає контроль над проблемами соціальної сфери. Передумови консервації гендерної асиметрії постають досить яскраво, що дає підстави для пошуку шляхів вирішення завдань подолання гендерної асиметрії. Викладений в статті матеріал може використовуватися в діяльності жіночих рухів, професійними політиками, політологами-практиками, а також усіма зацікавленими у вирішенні цієї проблеми, громадянами. Практичне значення можуть мати висновки для підготовки передвиборчих кампаній та реклами. Зібрані в дисертації матеріали і запропоновані висновки можуть бути використані при розробці курсів з політичної історії, теорії та соціології, спецкурсів з прикладної політології, при складанні перспективних навчальних планів і програм, що передбачають гендерна освіта у вищих навчальних закладах

Дослідження має як науково-теоретичне так і науково-практичне значення. Викладений вище аналіз одного з аспектів (гендерна тематика в програмних документах політиків) політичного дискурсу України представляє інтерес для науковців та широкого кола громадськості, дозволяє поглибити теоретичні уявлення про предмет дослідження. Дослідження гендерної складової програмних документів представляє собою частину комплексного дослідження проявів різних аспектів гендеру в електоральній сфері. Ця тема вимагає як комплексного так і систематичного підходу для дослідження динаміки змін, що відбуваються в електоральному полі.

Література:

1. Гендерні стереотипи та ставлення громадськості до гендерних проблем в українському суспільстві / [Амджадін Л., Васильчук М., Герасименко Г.], під ред. Саєнко Ю. І. – К. : Компанія ВАІТЕ, 2007. – 144.

2. **Бодрийяр Ж.** Соблазн. / Бодрийяр Жан. – М. : Ad Marginem, 2000. – 247 с.

3. *Femina Postsovietica.* Украинская женщина в переходный период: от социальных движений к политике. / [Фесенко В., Луценко Е., Булавина Т.], под ред. И. Жеребкиной. – Х. : ХЦГИ, 1999, – 335 с.

4. Програма кандидата в Президенти України Ющенко Віктора Андрійовича [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2004/wp0011]. – Систем. вимоги: Pentium ; 32 Mb RAM ; Windows 95, 98, 2000, XP ; MS Word 97-2000. – ЦВК.

5. Програма кандидата в Президенти України Базилюка Олександра Філімоновича [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2004/wp0011]. – Систем. вимоги: Pentium ; 32 Mb RAM ; Windows 95, 98, 2000, XP ; MS Word 97-2000. – ЦВК.

6. Програма кандидата в Президенти України Кінаха Анатолія Кириловича [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2004/wp0011]. – Систем. вимоги: Pentium ; 32 Mb RAM ; Windows 95, 98, 2000, XP ; MS Word 97-2000. – ЦВК.

7. Програма кандидата в Президенти України Литвина Володимира Михайловича [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP0011]. – Систем. вимоги: Pentium ; 32 Mb RAM ; Windows 95, 98, 2000, XP ; MS Word 97-2000. – ЦВК.

8. Програма кандидата в Президенти України Тігіпка С.Л. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP0011] – Систем. вимоги: Pentium ; 32 Mb RAM ; Windows 95, 98, 2000, XP ; MS Word 97-2000. – ЦВК.

9. Програма кандидата в Президенти України Ющенко Віктора Андрійовича [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP0011] Систем. вимоги: Pentium ; 32 Mb RAM ; Windows 95, 98, 2000, XP ; MS Word 97-2000. – ЦВК.

10. Програма кандидата в Президенти України Януковича В. Ф. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2010/WP0011] – Систем. вимоги: Pentium ; 32 Mb RAM ; Windows 95, 98, 2000, XP ; MS Word 97-2000. – ЦВК.

11. Програма кандидата в Президенти України Вітренко Н. М. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2004/wp0011] – Систем. вимоги: Pentium ; 32 Mb RAM ; Windows 95, 98, 2000, XP ; MS Word 97-2000. – ЦВК.

12. Програма кандидата Програма кандидата в Президенти України Ржавського О. М. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2004/wp0011]. – Систем. вимоги: Pentium ; 32 Mb RAM ; Windows 95, 98, 2000, XP ; MS Word 97-2000. – ЦВК.

13. Програма кандидата в Президенти України Януковича В. Ф. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2004/wp0011]. – Систем. вимоги: Pentium ; 32 Mb RAM ; Windows 95, 98, 2000, XP ; MS Word 97-2000. – ЦВК.

14. Програма кандидата в Президенти України Грабара М. Ф. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.cvk.gov.ua/pls/vp2004/wp0011]. – Систем. вимоги: Pentium ; 32 Mb RAM ; Windows 95, 98, 2000, XP ; MS Word 97-2000. – ЦВК.